

## Табори, тюрми та гетто на окупованій нацистами території Кіровоградської області

Населений пункт	Категорія	Архівні посилання та розширена інформація
м.Кіровоград	тюрма	ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.3: тюрма на В-Биково, з серпня 1941; там само, арк..5, 11,14,17: тюрма СД, з серпня 1941
Компаніївський район с.Тернова Балка	табір цивільного населення	ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.16: Кушовський табір
	табір цивільного населення	ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.202: організований в березні 1943, існував до вересня 1943, утримувалися до 700 чол., усі розстріляні; ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.92: табір СД За картотекою ДА РФ (ДАКО, ф.Р-1004, оп.1, спр.35, арк.63: табір для ВП і цив. нас., знищено понад 500 чол.)
Маловисківський район с.Мала Виска	табір примусової праці для євреїв	ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.41: в конюшнях Маловисківського цукрового заводу, табір євр. нас., працювали на благоустрої доріг
Новоархангельський район с.Мар'янівка	табір цивільного населення	ДАКО, ф.Р-1534, оп.2, спр.27, арк.1,2: табір для цив. нас., утримувалися 600 чол., усі знищені  ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1,

<p>Новомиргородський район</p> <p>містечко Златопіль</p>	<p>табір цивільного населення</p> <p>гетто</p>	<p>арк.75: концтабір, у будинку дитколонії, утримувалися 1200 чол., ЦДАВО, ф.4328, оп.1, спр.1, арк. 61, 62, 67, 68: у лісі поблизу містечка утримувалися євреї</p>
<p>Олександрівський район</p> <p>містечко Олександрівка</p>	<p>пересильний табір</p>	<p>ЦДАВО, ф.4328, оп.1, спр.5, арк. 70: з 1059 чол., ув'язнених в табір для примусового вивезення до Німеччини, втекло 468, лютий 1943</p>
<p>Онуфріївський район</p> <p>смт. Павлиш</p>	<p>табір цивільного населення</p>	<p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.79-79 зв.: спецтабір – 4-а бригада колгоспу «Комінтерн», табір ліквідований навесні 1942</p>
<p>м.Кіровоград</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.122, арк. 8,9,144: на вул. Шевченка в колишніх казармах 43 полку - табір №305; там само, арк. 84 зв., 114, 132: у будівлі колишньої тюрми ЦДАГО, ф.57, оп.4, спр.231, арк.. 25, 26: табір для ВП та цив. нас., знищено 75 тис. чол., з них 54 тис. ВП ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.3, 17: табір ВП, з серпня 1941 МАФ, RW6, v. 450, 451: шталаг №305, утримувалося у лютому 1942 – 22, 2 тис., у</p>

<p>Добровеличківський район с.Добровеличківка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>жовтні 1942 – 33,7 тис., у грудні 1942 – 16,8 тис., у лютому 1943 – 13,5 тис.; відділення у Новоукраїнці; в жовтні 1941 – дулаг №171</p> <p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.40, 40 зв.</p>
<p>с.Липняжка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.40, 40 зв.</p>
<p>Златопільський район с.Капітанівка</p>	<p>концтабір військовополонених</p>	<p>ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.48: концтабір ВП</p>
<p>Знам'янський район м.Знам'янка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.43зв.: табір ВП біля лісу</p>
<p>с.Богданівка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.61: два концтабори ВП №1 та №2</p>
<p>Новгородківський район с.Новгородка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.94.: табір ВП біля Новгородки, утримувалося близько 1 тис. чол.</p>
<p>Новоархангельський район с.Мар'янівка</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.117</p>
<p>Новогеоргіївський район с.Подорожнє</p>	<p>табір військовополонених</p>	<p>ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.174</p>

х. Самусівка	табір військовополонених	ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.55,55 зв.
Новоукраїнський район ст. Абадаш	табір військовополонених	ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.113, 113 зв.: за 5 км від Новоукраїнки, філія табору №305 (з січня 1942 р.) ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.86: утримувалося до 21 тис. чол.
м.Олександрія	табір військовополонених	ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.49 зв.: три табори ВП ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.47: три табори – за 5 км від Олександрії, на Байдаківському вуглерозрізі; на цегельному заводі на західній околиці міста; у казармах і конюшнях
Онуфріївський район с.Павлиш	табір військовополонених	ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.78,79: на території МТС, з вересня 1941
Тишківський район с. Тишківка	табір військовополонених	ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.190 зв.: існував у колгоспі «Шлях до Комуни»

Всі перелічені табори та тюрми відзначалися особливо тяжкими умовами утримання ув'язнених, як радянських військовополонених, так і цивільних громадян. Тому в них панували висока смертність через ненадання вчасної медичної допомоги, зокрема пораненим військовополоненим, постійне голодування, жорстока експлуатація під час виконання важких фізичних робіт, знущання та тортури охорони, навмисні розстріли.

Табори для військовополонених були стаціонарними, або т.зв. шталаги. Типовим у цьому плані є шталаг №305 у Кіровограді та його філія на ст. Абадаш. Інші табори з менш жорстоким режимом утримання створювалися поруч з виробничими об'єктами і слугували для максимального використання військовополонених на некваліфікованих роботах у сільському господарстві чи на виробництві, в розбиранні завалів понищених війною будівель, на будівництві доріг та мостів, у кар'єрах та каменоломнях. Всіх їх перелічити неможливо,

оскільки вони існували впродовж короткого часу: виконавши певний об'єм роботи, табір ліквідовували, а полонених переводили в інше місце. Типовим і відомим, зі свідків очевидців, а не документів, був табір для військовополонених при цукроварні містечка Олександрівка. До сотні полонених моряків-чорноморців, колишніх захисників Севастополя, нацисти використали на відновленні роботи заводу впродовж 1941 – літа 1942 р., а потім перевели в інше місце. Дехто з них утік. Трудовий табір існував і в м.Бобринці. Серед його невільників – військовополонені та місцеві жителі, відправлені туди за неznані правопорушення. Всі вони працювали в каменоломні. Тяжко хворих відправляли до районної лікарні. Збережені документи цього лікувального закладу опосередковано засвідчують існування такого табору.

Утримання громадян у таборах, створених нацистами, не передбачали якихось конкретних термінів перебування в них ув'язнених. Тож багато з них помирали в місцях позбавлення волі також через нервові виснаження та постійні стреси. І ці розлади забирали в них життя не менш інтенсивно, ніж набуті інші хвороби чи невилікувані рани. Багато ув'язнених зазнавали переміщень в інші табори, інколи за тисячі кілометрів від Батьківщини. Їх вивозили, зазвичай, до Німеччини та її союзників, або до підкорених гітлерівцями країн Європи. Чималій кількості з них вдалося дочекатися звільнення, але їхні випробовування на цьому не закінчилися: багато з них попрямували до радянських концтаборів в Сибіру, на Колімі.

Для громадян єврейської національності створювали т.зв. гетто: ними були окремі вулиці, або навіть цілі квартали деяких населених пунктів, куди, обманом чи насильно, звозили євреїв з кількох районів. Доля майже всіх громадян єврейської національності – в'язнів гетто, трагічна: всіх їх нацисти намагалися знищити. Врятувалися одиниці. Так, єврейське гетто наприкінці 1941 року створили в містечку Олександрівка, обгородивши колючим дротом по периметру два провулки – Шкільний та Кривий. Взимку 1942 року там перебували до 300 мирних громадян з Кам'янського (нині Черкаська обл.) та Олександрівського районів. Весною, розпустивши чутку, що їх вивозитимуть на сільськогосподарські роботи до найближчого радгоспу, євреїв вивезли автомобілями до глинища в околицях Олександрівки та до урочища Загайки, де і розстріляли: жінок, дітей, престарілих. З Олександрівського гетто врятувалися дві дівчини – втекли до сусіднього села, а з глинища, пораненим, вивоз із під тіл убитих підліток. Безпосередньо документів про існування Олександрівське гетто не збереглося, зате чимало сторінок налічує кримінальна справа, розпочата 1968 року обласним управлінням КДБ щодо уродженця Аджамки, який весною 1942 року брав безпосередню участь у знищенні громадян єврейської національності, за що наступного, 1969 року, засуджений до страти.

Нацистська тюрма – місце попереднього утримання під вартою громадян, запідозрених у підіривній діяльності проти Рейху, у саботажі, крадіжках військового майна. В'язнів тюрем або знищували там же з політичних мотивів, або відправляли в концтабори. Зловісного характеру набула тюрма СД у Кіровограді по вул. Польовій. Сотні її в'язнів були розстріляні безпосередньо на подвір'ї в'язниці, інших відправили до не менш лиховісного Бухенвальду. До

цього часу не з'ясованими є обставини вбивства коменданта тюрми та втечі кількох ув'язнених восени 1943 року. Радянська міфологія твердила про нібито заздалегідь сплановане масове повстання в'язнів, кероване, зрозуміло, членами більшовицького підпілля. Однак колишні вцілілі арештанти цієї тюрми, зокрема Василь Пундяк та Степан Глід, у своїх спогадах, що побачили світ у 50-х р ХХ ст. у Великобританії та на початку 2000-х років в Україні, цю подію пояснюють, не змовляючись, як випадкову, за участю двох розконвойованих кримінальників, що вільно пересувалися не тільки коридорами й подвір'ям тюрми, а й заходили до кабінету коменданта, який їм довіряв.

Українська тюрма – місце ув'язнення за вироком т.зв. українських судів цивільних жителів, вина яких у крадіжках та дрібному хуліганстві доказана в судовому процесі. Така існувала в Кіровограді по вул. Гоголя. Будівлю не зовсім пристосували для утримання в'язнів, тож вони з неї часто тікали навіть групами. Режим утримання засуджених був доволі м'яким: їх вільно продували родичі, приносячи без обмежень передачі, інших годували щодня з приватної їдальні власника Чупринки.

Табір цивільного населення – досить умовна назва місць позбавлення волі громадян з метою їх «перевиховання»: за спротив окупаційній владі, за відмову від роботи в громадському дворі тощо. Подібний табір існував в Бобринці. Умови праці й перебування у ньому підневільних склалися доволі тяжкими, тож вони часто хворіли. Лікувалися в Бобринецькій міській лікарні. Документи про їх перебування в лікувальному закладі збереглися донині. Подібний табір існував і в Аджамці. Відправлені до нього з сіл і міст області громадяни видобували камінь з місцевого кар'єру, інші мостили ним дорогу Кіровоград - Кривий Ріг.

#### Література:

1. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944), Київ, 2000, стр. 92, 224, 226.
2. Фонди Державного архіву Кіровоградської обл. (ДАКО): ф.Р-6656, оп.2, спр.1.

**Упорядкування та коментарі Іван Петренко**